

1.01
Prejeto 25. 1. 2006

UDK 325.252(497.1)"1918/1941"

Milica Kacin Wohinz*

Utrinek o socialnem položaju primorskih emigrantov v Kraljevini Jugoslaviji

IZVLEČEK

Avtorica prikazuje na osnovi dveh dokumentov Zveze jugoslovanskih emigrantskih združenj iz Zagreba in Bratskega društva Gortan-Bazovica iz Sarajeva iz leta 1934 kakšen je bil socialni položaj primorskih emigrantov v Jugoslaviji. Gre za poročilo o Slovencih, emigrantih iz Primorske, ki so živeli v Makedoniji. Tja jih je naselila jugoslovanska politika z namenom kolonizirati zemljo Albancev in Turkov. Dokumenta sta bila najdena v diplomatskem arhivu italijanskega ministrstva za zunanje zadeve.

Ključne besede: primorski Slovenci, emigranti, fašizem, Jugoslavija, Italija

ABSTRACT

A THOUGHT ON THE SOCIAL SITUATION OF EMIGRANTS FROM VENEZIA GIULIA IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

On the basis of two documents from 1934, by the League of Yugoslav Societies for Migrants from Zagreb and the Fraternal Society Gortan-Bazovica from Sarajevo, the author examines the social situation of emigrants from Primorska in Yugoslavia. It is a report on the Slovene emigrants from Primorska who lived in Macedonia, where they had been sent by the Yugoslav government in an attempt to colonise the lands owned by Albanians and Turks. The documents have been discovered in the diplomatic archives of the Italian Ministry of Foreign Affairs.

Key words: Littoral Slovenes, emigrants, fascism, Yugoslavia, Italy

O primorskih emigrantih v Jugoslaviji med obema svetovnima vojnama je zelo malo zgodovinske literature. Več je spominskih virov. Prvim raziskavam Lada Božiča o društvu Orjem in "Po primorskih emigrantskih kolovozih", ki pa je izšla v Primorskem dnevniku,¹ je sledila disertacija Andreja Vovka z rekonstrukcijo Zveze emigrantskih društev.² V svoji knjigi Prvi antifašizem v Evropi sem objavila

* Dr., znanstvena svetnica v pokoju, SI-1000 Ljubljana, Celovška 143

¹ Lado Božič: Po primorskih emigrantskih kolovozih. V: Primorski dnevnik, julij 1976, devet nadaljevanj.

² Andrej Vovko: Organizacija jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine do leta 1933. V: Zgodovinski časopis, 1978, št. 4, str. 449-473; isti, Delovanje "Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine" v letih 1933-1940. V: Zgodovinski časopis, 1979, št. 1, str. 67-120.

poglavje, ki zadeva tudi primorsko-istrsko emigracijo, kratek pregled njene zgodovine, zgrajen pretežno na spominskih virih, pa sem objavila v Slovenski novejši zgodovini Slovencev.³ Skupaj z istrskimi Hrvati je bilo v Jugoslaviji okoli 70.000 emigrantov iz Julijske krajine, od tega najbrž polovica slovenske narodnosti. V Jugoslavijo so se zatekali kot v domovino, in to v valovih, pogosto ilegalno, iz političnih in ekonomskih razlogov. Za Jugoslavijo je bil vsak val novo breme, povečeval je brezposelnost in ustvarjal nezadovoljstvo avtohtonega prebivalstva. Socialne probleme je pri vladi v Beogradu reševal urad za begunce pri ministrstvu za socialno skrbstvo, v tridesetih letih prek Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine. Oblasti so emigrante zaposlovale predvsem v narodno ogroženih in izpraznjenih krajih, v Sloveniji v Mariboru in Prekmurju. V interesu velikosrbske politike je bilo naseljevanje na jugu Srbije, na Kosovu in v Makedoniji, kjer so poceni kupovali izpraznjeno "arnautsko" in turško zemljo. Največja koncentracija Primorcev, ali "slovenska vas" je bila v Bistrenici pri Demir Kapiji, na levem bregu Vardarja. Na pobudo predsednika emigrantske zveze Ivana Marije Čoka je namreč vlada, oziroma Zveza agrarnih skupnosti v Skopju leta 1931 za ta namen ustanovljeni Poljoprivredni zadruzi izseljenika iz Julijske krajine prodala okoli 400 ha zemlje, ki so jo izpraznili Turki. Čok ali kolonizacijski odsek pri Zvezi je vabil Primorce, naj z zglednim gospodarjenjem spremenijo vso "Južno Srbijo", tj. Makedonijo, v najbogatejšo pokrajino v Jugoslaviji. Tja so naseljevali zlasti družine z Goriške, ki so postopoma kupile zemljo, vendar so se zaradi težkih razmer že pred drugo vojno, dokončno pa po njej, odseljevale v druge jugoslovanske pokrajine, mnogi pa so se poskušali vrniti domov na Primorsko oziroma v Istro.

V zgodovinsko diplomatskem arhivu italijanskega ministrstva za zunanje zadeve v Rimu so v fondu Politične zadeve, Jugoslavia, ohranjeni mnogi dokumenti o emigraciji, vodeni pod kategorijo "Irredentismo". Pošiljali so jih italijanski diplomatski predstavniki v Jugoslaviji in sicer veleposlaništvo v Beogradu ter generalni konzulati v Ljubljani, Zagrebu, Splitu in Sarajevu. Dne 2. julija 1934 je poslaništvo iz Beograda poslalo ministrstvu za zunanje zadeve v Rim devet dokumentov o "iredentistični dejavnosti", ki jih je zbral konzulat v Sarajevu. Dejansko gre za poročila o socialnem položaju emigrantov ter za okrožnice Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine svojim društvom. Med njimi pošilja socialna sekcija Zveze iz Celja, 28. maja 1934 prošnjo društvom, da sestavijo sezname brezposelnih emigrantov in podatke o njihovem položaju. Obvešča jih, da "z izseljenci iz Julijske krajine nihče ne sme ravnati kot s tujci, o čemer že obstajajo ministrska navodila". Zveza iz Beograda naroča 4. junija 1934 društvom, da zberejo po en dinar od vsakega člana, namenjen za reševanje posebnih problemov Julijske krajine, ki so v teku. Dne 5. junija pa zahteva od društev poročila o dejavnosti in število članov, kot gradivo za kongres Zveze, ki bo 2. septembra. Propagandni odsek Zveze iz Ljubljane pa 24. maja 1934 vabi društva, naj prireajo komemoracije za "drugorodne mučenike, žrtve fašističnega zatiranja. Obvešča jih, da so javni protesti proti fašizmu in Italiji prepovedani." kot je iz okrožnice povzel ambasador. Društvo Tabor iz Ljubljane pa 13. maja istega leta v okrožnici opisuje neznosni ekonomski

³ Milica Kacin Wohinz: Prvi antifašizem v Evropi : Primorska 1925 - 1935 : bazoviškim žrtvam ob šestdeseti obletnici. Koper 1990, str. 316-353 VI. poglavje : V emigraciji (Jugoslavija in njena manjšina, Emigranti v Jugoslaviji, Kongres evropskih narodnosti); Slovenska novejša zgodovina : od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije : 1848-1992, 1. Ljubljana 2005, str. 569-572.

položaj izseljencev - Italijani političnim emigrantom rečejo "fuorusciti" - in prosi pomoč za Dom emigrantov v Ljubljani.

Ti dokumenti so prevedeni v italijanščino, v originalnem jeziku pa sta kopiji dveh pisem društva "Trst-Gorica-Reka" iz Skopja, ki ju kot primer emigrantske problematike objavljamo v celoti.⁴

C o p i a

26. aprila [193] 4.

Bratski

Savez Jugoslovenskih Emigrantskih Udruženja

Kolonizacioni osek,

Z a g r e b,

Boškovičeva 40.

U našem društvu javili su se ovih dana neki naši naseljenici iz Dušanovca i govorili su nam o očajnom stanju tamošnje kolonizacije.- Smatramo za svoju dužnost, da Vas o tome izvestimo, kako biste mogli preduzeti potrebne mere.

U Dušanovcu se nalazi 26 obitelji, od kojih broje neke po sedam, osam pa i devet članova.- Svaka porodica ima na raspoloženju po jednu kućicu sa kuhinjom i sobom, bez poda i bez - il skoro bez tavana.- U takvoj jednoj "sobi" mora da na zemlji spava, zimi i leti, čitava porodica t.j. sedam, osam pa čak i devet lica.

Svi su potpuno bez novčanih sredstava i bez svake mogućnosti i najmanje zarade.- U sredini decembra 1933. god. dobila je svaka porodica od ovdašnjog Vrhovnog Agrarnog Povereništva po 300 kg pšenice, 75 klg raži, 175 do 250 klg kukuruza, 35-45 klg pasulja, po jedan džak krompira i po 250-450 din. u gotovu. Žito je bilo namjenjeno za seme, a ostale namirnice za prehranu, dok je gotov novac imao da posluži za nabavku svega ostalog, što je za najskromniji život potrebno: mast, šećer, petroleum, odela i za oranje.- Većina naseljenika - od kojih ih samo osam ima plugove i stoku za oranje - upotrebili su žito za prehranu i kad je žito nestalo - gladovali su.- Dne 4. aprila t.g. dobili su od Vrhovnog Agrarnog Povereništva još po 25 klg pšenice, 20 klg kukuruza, 5-6 klg krompira, 4-5 klg pasulja, što bi moralo da jim posluži za prehranu za dobu od tri meseca.-

Nemaju konca, da bi zakrpali pocepana odela, nemaju petroleuma, pa su primorani leći, čim se smrkne, nemaju masti, nemaju soli, nemaju sapuna, pa niti šibica.- Gladni, bosí, pocepani, žive gore nego najbjedniji ovdašnji cigani.- Pod takvim uslovima razumljivo je, da se medju njima širi bolest i da sa strepnjom očekuju leto, koje će mu umesto žetve doneti - malariju.-

Takve su prilike u Dušanovcu, a u drugim našim kolonijama u Južnoj Srbiji nisu mnogo bolje.- Razume se, da su svi naši ljudi sasvim demoralizirani i razočarani i da im je jedina želja, vratiti se što pre na sever, od kuda su došli ili čak u Italiju.- Ali nemaju srestava, osudjeni su da ostanu i još dalje moralno i fizički propadaju.-

Mi smo već jedanput pisali, da - bar u sadašnjim prilikama - ne možemo odobravati Vašu kolonizacionu akciju.- Sada smo pak primorani da protiv nje dignemo

⁴ Ministero degli Affari Esteri, Archivio Storico Diplomatico Rim (dalje ASDME), Affari politici, Jugoslavia, 1934, b. 50.

odlučan protest.- I mi poznajemo prilike, u kojim živi naš narod u Italiji, i znamo takodjer, da ni oni emigranti - zemljoradnici, koji su se naselili u Hrvatskoj i Sloveniji, ne prolaze baš najbolje.- Ali, makakve bilo tamošnje prilike, ni u kom slučaju ne mogu da su gore od onih, koje vladaju u Južnoj Srbiji.- Zato smo mišljenja, da ni jedan naš čovek, zemljoradnik, ne sme više u Južnu Srbiju, jer mu ovde preti materijalna, fizička i moralna propast, jer to kompromituje ceo naš pokret, pa i našu nacionalnu stvar uopšte. Tek u budućnosti, ako i kada se budu uopšte prilike zemljoradnika poboljšale eventualno ćemo naše gledište revidirati ali u tom slučaju moraćemo svakako tražiti, da se kolonizacijona akcija postavi na druge, realnije osnove i da se njena organizacija drukčije, bolje i stručnije sprovede.-

C o p i a

Skoplje, dne 11. junija 1934

Bratsko društvo

"GORTAN - BAZOVICA"

S e r a j e v o

Neznosne razmere, v katerih se nahaja velika večina naših naseljencev v Južni Srbiji, narekovale so nam že pred časom, da povemo Kolonizacijskem odseku Saveza naše mnenje o kolonizacijski akciji in da svetujemo, da bi se naši ljudje še nadalje, direktno ali indirektno, vabili v Južno Srbijo, kjer jih pričakuje samo stradanje in bolezen.- Kolonizacijski odsek ni sploh smatral za potrebno, da na našo prvo pismo kakorkoli reagira.- Radi tega smo mu poslali drugo pismo, ki Vam ga prilagamo v prepisu in v katerem smo natančneje opisali življenje in trpljenje naših naseljencev, posebno onih v Dušanovcu, na grški meji.- Odločno smo protestirali proti nadaljnemu naseljevanju v teh krajih in smo obenem prosili Kolonizacijski odsek, da brez odlašanja pošlje naseljencem v Dušanovcu izdatno denarno pomoč.- Na našo prošnjo za pomoč ni Kol. odsek sploh nič reagiral, na naš protest pa je odgovoril v "Istri" od 20. maja t.l. -z vabilom, naj bi se na grški meji - t.j. v bližini Dušanovca - naselilo še kakih 15 družin ... Mi si takega postopanja gospodov pri Kolonizacijskem odseku ne moremo razlagati in si pridržujemo zahtevati na pristojnem mestu pojasnila.-

Na vsa bratska društva pa se obračamo z nujno prošnjo, da priskočijo našim naseljencem v Južni Srbiji na pomoč in podpisanemu društvu po svojih močeh pošljejo primerno denarno podporo, ki se bo uporabila za najnujnejše potrebe najbolj prizadetih družin.-

Obenem prosimo bratska društva, naj našim emigrantom, ki bi se v nepoznavanju razmer želeli naseliti v teh krajih, t.j. - vsaj za sedaj - z uso odločnostjo odsvetujejo.-

Pozdravljamo Vas z emigrantskim pozdravom:

Tajnik: (L.S.) Predsednik:⁵

Na italijanske konzulate so se zlasti v letih gospodarske krize obračali emigranti, ki so ilegalno odšli čez mejo v Jugoslavijo, s prošnjo, da jim izdajo dokumente za

⁵ Brez podpisov.

stalno vrnitev domov - v Italijo. Po italijanskih poročilih naj bi se vsako leto protizakonito izselilo povprečno 1200 oseb. Ministrstvo za zunanje zadeve, oziroma veleposlaništvo v Beogradu je leta 1932 naročalo konzulatom, naj odklonijo prošnje: "1. ker navodila kr. vlade na vse načine favorizirajo izseljevanje drugorodcev; 2. ker ne kaže vračati ljudi določene starosti, ki jih je težko asimilirati; 3. ker morebitna protiemigrantska kampanija, ki bi jo povratniki izvajali v domovini, ne bo nikoli postala resnično sovražna kampanija proti Jugoslaviji." Za mnenje pa je notranje ministrstvo v Rimu povprašalo pristojne lokalne oblasti v Julijski krajini, ki so v splošnem soglašale s politiko olajševanja eksodusa drugorodcev in zavračale njihovo vrnitev domov. Le puljski prefekt je odgovoril drugače in sicer, da je primer Istre poseben, kajti tu asimilacija Hrvatov poteka z manjšimi težavami kot v drugih provincah Julijske krajine. "Oni lahko postanejo najboljši propagandisti, saj bi po vrnitvi v Istro razložili dejansko situacijo v Jugoslaviji in s tem postavili na laž nasprotno informacije slovanskih iredentistov." V pismu ambasadi v Beogradu in zunanjemu ministrstvu v Rim, 30. januarja 1935, je zagrebški generalni konzul sporočal, da dnevno prihajajo ljudje, ki so ilegalno emigrirali, s prošnjo, da dobe dokument in sredstva za stalno vrnitev v Italijo. Kajti emigrantska društva ne morejo več pomagati naraščajoči masi emigrantov, lokalne oblasti pa so tudi opustile vsakršno skrb zanje. Čaka pa jih huda zima in lakota. "Na ta konzulat prihajajo mladeniči v istih oblekah kakršne so nosili poleti, včasih do usmiljenja vredno raztrgani, s perilom nedoločene barve; iz tega in iz njihovega obnašanja je moč hitro razumeti njihovo skrajno potrebo pa tudi sram zaradi žalostnega videza... Niti dejstvo, da bodo morali prestatiti zapor zaradi prekrška ilegalnega izhoda iz države jih ne zaustavlja". Vendar so njihove prošnje v skladu z navodili ambasade v veliki večini zavrnjene, pravi konzul, nakar tavajo brezposelni po mestu ali se zatečejo k svojcem, prijateljem ali pa se selijo po drugih krajih Jugoslavije. Generalni konzul Umiltá nato ugotavlja, da so ti večinoma emigrirali zaradi dela, da so se včlanjevali v iredentistična društva po sili, da med njimi ni italijanski državi nevarnih oseb. Po daljšem opisu njihovega položaja prosi ambasado, da presodi, če tistim, ki so politično in po nacionalnih čustvih nedolžni, ne kaže izdati dovoljenja za vrnitev, potem ko bodo o posamezniku dale mnenje krajevne oblasti v Julijski krajini. V odgovoru 5. februarja 1935 je ambasador opozarjal zunanje ministrstvo, da se je položaj emigrantov v Jugoslaviji od leta 1932 popolnoma spremenil in da je treba na novo presoditi argumente, ki govore v prid vračanju domov. Ekonomski položaj Jugoslavije se je bistveno poslabšal, vlada čedalje manj pomaga emigrantom, ti so vedno bolj razočarani, izgubili so iluzije, ki so jim jih ustvarjala iredentistična društva. "Tudi meni se zdi primerno, da materialno in moralno pomagamo tem nesrečnikom z izdajo vizumov, v trenutku ko se jim trpljenje spričo hude zime povečuje. To dejanje bi morda naši aktivnosti za asimilacijo novih provinc koristilo, obenem pa bi potolklo iredentistično propagando v Jugoslaviji." Po drugi strani pa se pisec sprašuje, ali ne bi izdaja vizumov na veliko, saj je v Jugoslaviji po njihovih virih 75.000 emigrantov, povečala brezposelnost v Julijski krajini in v Istri in ne nazadnje, ali se nekoč pozneje ne bo še bolj razvijalo iredentistično gibanje drugorodcev. O tem lahko sodi samo Ministrstvo za notranje zadeve in pristojne prefektore. Morda bodo našli neko vmesno rešitev in vsaj v tej zimi omilili kriterije za izdajo vizumov, končuje vršilec dolžnosti veleposlanika De Curtis.⁶

⁶ ASDME, Yug., 1935, b. 68.

Ni raziskano vprašanje vračanja. Iz spominskih virov zvemo, da so se nekateri vrnili po letu 1937, ko sta italijanski zunanji minister Galeazzo Ciano in jugoslovanski ministrski predsednik Milan Stojadinović podpisala tretji politični sporazum o prijateljstvu in sodelovanju. V četrtem členu sta se podpisnici obvezali, da *"na svojem teritoriju državi ne bosta trpeli ne pomagali kakršnikoli aktivnosti, ki bi bila naperjena zoper državno integriteto ali obstoječi red druge podpisnice, ali ki bi škodovala prijateljstvu med podpisnicama."* To je pomenilo, da je Italija odrekla podporo hrvaškim ustaškim emigrantom, Jugoslavija pa primorskim in istrskim emigrantom. Posledica tega je bil razpust Zveze jugoslovanskih emigrantov iz Julijske krajine. Zahtevo po koncesijah manjšini v Italiji je italijanska stran sicer sprejela, toda obljube je dala samo ustno, tudi javno, da se ne bi izneverila dotedanji italijanski politiki do te manjšine.⁷

Milica Kacin Wohinz

A THOUGHT ON THE SOCIAL SITUATION OF EMIGRANTS FROM VENEZIA GIULIA IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

S u m m a r y

Between the two World Wars, there were some seventy thousand emigrants from the Julian March in Yugoslavia. One half were probably of Slovene nationality. They had come to Yugoslavia in waves, often illegally, with political and economic motives and seeking domicile. For Yugoslavia, each of these waves represented a new burden, increasing unemployment and provoking discontent among the indigenous population. In the Belgrade government, such social problems were dealt with by the Office for Refugees at the Ministry of Social Care and, in the 1930's, through the League of Yugoslav Migrants from the Julian March. The authorities employed the emigrants mainly in ethnically threatened or vacated areas, such as Maribor and Prekmurje in Slovenia. It was in the interest of the policy of Greater Serbia to populate the south of Serbia, Kosovo and Macedonia, where the land vacated by the Albanians (Arnauts) and Turks had been bought at a low price. Italy also followed the life of the emigrants in Yugoslavia through letters and reports by various emigrant organisations. The Italian diplomatic representatives in Yugoslavia, its embassy in Belgrade and general consulates in Ljubljana, Zagreb, Split and Sarajevo forwarded these reports to Rome. Two reports from 1934, which were sent by the Italian Consulate in Sarajevo and concern the social situation of the emigrants in "Southern Serbia", were published. So were the circular letters from the League of the Yugoslav Migrants from the Julian March to its societies. According to the reports, their social situation was very poor, as they had neither money nor possibility for employment. In one of the reports it was written that they were hungry, barefoot and wearing torn clothes, "living in a worse condition than the poorest of the local gypsies". Consequently, many emigrants who had left Italy illegally for Yugoslavia wanted to return. The Italian authorities were not enthusiastic about this. Some returned after 1937, following the signature of the third friendship and cooperation agreement between the countries by Italian Foreign Minister Ciano and Yugoslav Prime Minister Stojadinović.

⁷ Milica Kacin Wohinz: Ciano-Stojadinovićevemu sporazumu ob rob. V: Gestrinov zbornik. Ljubljana 1999, str. 471-484.